

VÁRDY BÉLA¹

Trianon megnyilvánulása a két világháború közti magyar történetírásban²

A 19. század nagy angol történetírója, Edward August Freeman (1823–1892) meghatározása szerint a „történelem csupán a múlt politikája”.³ Ma már persze más véleményen vagyunk, mivel a történelmet nem csupán a politika megnyilvánulásának tartjuk. Tagadhatatlan azonban, hogy a politika mindig fontos tényezője volt a történelmi fejlődésnek. Ezt a tényt minden szaktörténész elismeri, függetlenül attól, hogy melyik történelmi iskolához, illetve ideológiai orientációhoz tartozik.

Ideális szempontból persze a történettudománynak függetlennek kellene lenni mind a napi politikától, mind pedig a politikai ideológiák befolyásától. A mindennapi gyakorlatban azonban a történettudomány sem tud elszakadni a külső befolyásoló tényezőktől, melyek között ott van magának a történésznek a személyi háttere, egyénisége, közvetlen társadalmi, kulturális és gazdasági környezete, valamint az a politikai rendszer, amelyben él és működik.

Ezek a külső befolyások állandóan jelen vannak, de az egyes történészekre, valamint a történetírára gyakorolt hatásuk igen változó. Leszámítva azon korokat és helyzeteket, amikor a történész különböző totalitáriánus rendszerek és kötelező politikai vagy vallási ideológiák szorításában kénytelen működni, ezek a külső befolyások elsősorban a nemzeti megújulás és nagy nemzeti tragédiák idején éreztetik leginkább hatásukat. Így például akkor, amikor egy eladdig alig ismert kis nemzet épp kiemelkedően van a történelem homályából. Egy ilyen helyzetben egy ilyen új vagy éppen születni készülő nemzetnek igen nagy lelki szüksége van arra, hogy múltját felnagyítva, abból a nagyrészt kiálmodott és a valóságtól teljesen elrugaszkodott „dicsőséges múltból” merítsen erőt a jövőhöz. Ez vonatkozik oly történelmi helyzetekre is, amikor egy nemzet óriási nemzetnyomorító válságon esett át, melynek következtében megsebzett életerejére és élni akarása visszanyerése érdekében hasonló jellegű buzdításra és bátorításra van szüksége.

A történelem tele van ilyen jellegű megnyilvánulásokkal. Európai vonatkozásban ennek legkézzelfoghatóbb példája a közép- és kelet-európai kism nemzetek magára találása és történelmi homályból történő kiemelkedése a késő tizenhetedik századtól egészen a huszadik század végéig. Ezen nemzetek közül néhányan azonban még most sem találták meg teljesen önmagukat, még most is keresik helyüket a történelemben, még most is kutatják történelemtudatuk lényegét. Sőt nemzeti történelmük magasztosabbá tétele érdekében még

¹ A szerző angolul és más idegen nyelven „Steven Béla Várdy”, „Steven B. Várdy” és „S. B. Várdy” névváltozatok alatt publikál.

² A jelen tanulmány egy 1982-ben megjelent angol nyelvű munkának magyarra fordított és egy kissé átdolgozott változata, de anélkül, hogy az azóta megjelent tudományos irodalmat figyelembe vettük volna. Csupán néhány esetben hívtuk fel a figyelmet egy-egy újabb idevonatkozó munkára. Mivel a tanulmány angolul, nyugati olvasóközönség részére íródott, az idézett munkák jelentős része is nyugati eredetű.

³ Freeman szavai a következő módon jelentek meg: „History is past politics and politics are present history” (= A történelem a múlt politikája, a politika pedig a jelen történelme.) Lásd: The Encyclopaedia Britannica, 11. kiadás. 1910. 11. kötet, 776–777.

arra is hajlandók, hogy a velük sok évszázadon át együtt élő uralkodó nemzetek történetét eltulajdonítsák és egyes alkotóelemeit magukévá tegyék.

Ennek a jelenségnek egyik legjellegzetesebb példája a magyar történelem, magyar történelmi személyiségek, és magyar történelmi eredményeknek ma is folyó elszlovákosítása, mint ez történik Jozef Novák idevonatkozó könyvében, *Rodové erby na Slovensku* [Szlovákiai családi címerek]. Ez a tudományos köntösben jelentkező munka kiemelkedő példája ennek a tudatos történelmi hamisításnak, ahol a magyar nemesi családneveket átírják szlovák ortográfiával (például: Gyórfy = Dörfi, Batthyány = Bat'án, Péchy = Pečovský, Gyürky = Ďubrovský etc.), vagy pedig egyszerűen átfordítják szlovákra (például: Szent-Iványi = Svätotajnsky, Szentkereszti = Svätokrižsky, Magassy = Horenický, Újfaluassy = Novoveský stb.). Ennek az átírási és átfordítási folyamatnak egyik legkomikusabb része az a tény, hogy ezen neveket viselő régi magyar családok, akik most szlovákká lettek kikiáltva, más kiadványokban mint a szlovákság magyar elnyomói szerepelnek.⁴

Természetesen az ilyen „bizonytalan nemzet tudatú népek” történetírása tele van mítoszokkal, kiálmodott „történelmi tényekkel”, és a volt uralkodó nemzetek múltjából önkényesen átvett történelmi hősökkel. Ezek a jelenségek aztán a történetírásukban is meglátásznak, hisz ilyen környezetben a tudomány is csak egyik függvénye a napi politikának.

Ez a jelenség legnyilvánvalóbb a románok és a már tárgyalt szlovákok esetében. A mai román történetírás például még most is a történelmileg megalapozatlan dákó-római-román kontinuitás alapján áll. Ez a kiálmodott nemzeti mítosz immár olyan nemzeti dogmává nőtte ki önmagát, melynek kétségbevonás a Nicolae Ceausescu által képviselt kommunista-sovinisza diktatúra alatt (1964–1989) életveszélyes volt. A Ceausescu-féle totalitáriánus politikai rend szinte hatalmi erőszakkal igyekezett ráerőszakolni ezt a tévhitet a nemzetközi történettudományra is. Ennek legjellegzetesebb példája volt a Tizenötödik Történetész Világtalálkozó Bukarestben (1980. augusztus 10–17.), ahol, többek között, Románia alapításának az akkor kiálmodott 2050-edik évfordulóját is megülték. Tették ezt annak ellenére, hogy ötven évvel korábban, 1930-ban, még senki sem tudott semmit Románia állítólagos kétezer évvel korábbi megalapításáról. Románia ugyanis mint politikai egység (a román nép nevével együtt) csak 1862-ben született meg, s csak 1878-ban lett teljesen független. Az ország alapját képző két fejedelemség – Havasalföld és Moldva – gyökerei pedig csak a tizenharmadik, illetve a tizennegyedik századba nyúlnak vissza. Alapításukat követően mindvégig különböző jelentősebb szomszédállamok vagy birodalmak – Magyarország, Lengyelország, illetve az Oszmán Birodalom – hatalmi körébe tartoztak és függvényei voltak.⁵

Kelet-Közép-Európában a magyarok az elsők között voltak, akikben a modern nemzet tudat felébredt és kifejlődött. Ennek ellenére nekik is át kellett menniük a modern nemzeté válás nyelvi, kulturális és politikai folyamatán, valamint az azzal járó romantikus kilengéseken. Tehát a magyaroknak is végig kellett élniük a politika és nemzetideológiai tényezőik beszívargását történetírásukba. Ennek legismertebb megnyilvánulása az olyan romantikus történetírók munkássága, mint például Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) és Horvát István (1784–1846), akik kiadott munkáikban minden kötöttség nélkül keverték

⁴ Lásd: Novák, Jozef. *Rodové erby na Slovensku I: Kubínyiho zbierka pečatí*. Bratislava: Vydavateľstvo Osveta, 1980. E könyvvel kapcsolatos magyar kritikákra, lásd: Hanák Péter: Címeres furcsaságok. *Élet és Irodalom*, 25. évf., 8. sz. (1981. február 21) 9.; és Olvedi János: Miért hamisít a történetíró? *Irodalmi Újság*. Párizs, 33. évf., 3. sz. (1982) 22.

⁵ A román eredetkérdéssel kapcsolatos nyugati véleményekre, lásd: Dinic, M.: *The Balkans. The Cambridge Medieval History*, 1966. 6. kötet, 519–465.; Dami, Aldo: *Le controversie de la continuité daco-roumaine. Különlényomat a Humanitas Ethnica. Ethnos* 5. kötetéből Wien – Stuttgart, 1967.; Nay, André du: *The Early History of the Rumanian Language*. Lake Bluff, Illinois, 1977.; és az utóbbinak egy javított kiadása: *The Origins of the Rumanians*, Toronto-Buffalo, 1996.

nemzeti történelmüket az irracionális nacionalizmus és érzelemdús romanticizmus különböző jelenségeivel.⁶

A század második felében ez a jelenség nagyrészt átadta helyét a tudományos és oknyomozó pozitivistá történetírásnak, melyben a romantika és a történelmi ábrándozás helyét a pragmatikus gondolkodás és a tudományos kutatás váltotta fel. Ha a magyar nemzet a huszadik században is továbbhaladhatott volna felfelé ívelő pályáján, ha az ország és a nemzet az első világháborút követően is megtarthatta volna földrajzi egységét, akkor ez a pragmatikus folyamat minden bizonnyal továbbra is tartotta volna magát, mind a magyar közgondolkodásban, mind pedig a magyar történetírásban. De a trianoni országcsönkítés, mely a magyarság ezeréves kárpát-medencei jelenlétének legnagyobb tragédiája volt, minden magyart kegyetlenül megrázott, függetlenül az egyén társadalmi, gazdasági és szellemi szintjétől, illetve politikai orientációjától. Ez a megállapítás természetesen a történészekre is vonatkozik. Átéltve Trianon nemzetromboló hatását, ők sem maradhattak érzéktelenek ebből a békediktátumból eredő nemzeti tragédia iránt, amely minden magyar lelkét gyökeréig megrázta, és minden magyarban pszichológiai sokként ülededett le.⁷

Magyarország szétdarabolását és az azzal járó lelki megrázkódtatást személyesen átélő történészek talán még jobban a hatása alá kerültek ennek a nagy nemzeti tragédiának, mint az átlag magyar – kivéve talán a még érzékenyebb költőket és írókat. A történészek ugyanis általában a „múltban élnek”, és nemzeti múltjuk tanulmányozása közben rendszeresen átélnek nemzetük göröngyös történelmét – sikereit éppúgy, mint bukásait. Trianon azonban különösen nagy hatással volt rájuk, mert népüknek ez az új s talán legnagyobb tragédiája egy időben történt nemzetük sokak által régóta vágyott politikai függetlenségének megszerzésével.

Trianon mibenlétét, jelentőségét, nemzet- és államromboló jellegét, és a magyar értelmiségre gyakorolt sokkhatását talán Szekfű Gyula (1883–1955), a Horthy-kor legjelesebb magyar történésze s egyben a magyar szellemtörténeti iskola „atyja” fejezte ki legfrappánsabban.⁸ Szekfű az első Trianon-utáni munkájában, a nagyhatású *Három nemzedék* agónizáló és szívszaggató előszavában öntötte szavakba érzéseit: „Ezt a könyvet meg kellett írnom. Ez a könyv személyes élményem” – írta Szekfű 1920-ban. Majd így folytatta: „Abban a súlyos ínségben, melybe az 1918 októberi katasztrófa döntött bennünket, melynek nyomorát éppen mi, a magyar értelmiség érezzük legsúlyosabban: testünkön és lelkünkön, öntudatosan és az összefüggéseket áttekintve, – úgy éreztem másfél év óta és úgy érzem ma is, hogy a munkaerőmet és munkakedvemem fel nem találhatom, míg le nem számolok a hanyatlással, melynek végén *ilyen* katasztrófát kellett megélnünk, míg szemébe nem né-

⁶ Ezzel a jelenséggel kapcsolatban lásd: Várdy, S. B.: *Modern Hungarian Historiography*. East European Monographs, New York, 1976. (a továbbiakban: Várdy 1976.) 32–33.; Szendrey, Thomas L.: *The Ideological and Methodological Foundations of Hungarian Historiography, 1750–1970* (Ph.D. disszertáció, St. John’s University, Jamaica, New York, 1972.) (a továbbiakban: Szendrey) 96–100.; és Lékai, Louis J.: *Historiography in Hungary, 1790–1848*. *Journal of Central European Affairs*, 14. kötet, 1. sz. (1954. április) 3–18.

⁷ Lásd: Glatz Ferenc: *Történetíró és politika*. Szekfű, Steier és Miskolczy nemzetről és államról. Budapest, 1980. (a továbbiakban: Glatz) 15–25. Ez a fejezet először cikk formában jelent meg „Trianon és a magyar történettudomány” cím alatt, *Történelmi Szemle*, 21. évf., 2. sz. (1978) 411–421.

⁸ Szekfűvel és a szellemtörténeti iskolával kapcsolatban lásd: Várdy 1976. 62–101.; S. B. Várdy: *Magyar történettudomány és a szellemtörténeti iskola – Hungarian Historiography and the Geistesgeschichte School*. Cleveland, 1974.; Szigeti József: *A magyar szellemtörténet bírálatához*. Budapest, 1964.; Lukács H. Borbála: *Szellemtörténet és irodalomtudomány*. Budapest, 1971.; és Raab Epstein, Irene – Szekfű, Gyula: *A Study in the Political Basis of Hungarian Historiography*. New York – London, 1987.

zek azon erőknek, amelyek az egészséges fejlődés sodrából kivetették nemzetemet. Így írtam meg e munkát és ... salvavi animam meam [így mentettem meg lelkemet].⁹

Szekfű számára a *Három nemzedék* megírása oly lelki katarzist jelentett, amely által kiadta magából az énjében felgyülemlett léleknyomorító pszichológiai nyomást, és így visszanyerte munkakedvét és kreatív erejét. Ezt nem minden történész tehette meg. Legtöbbjük ugyanis képtelen volt egy ily jellegű és hatású munkát megszűlni. Ugyanakkor szinte minden történész megírta a maga „Trianon-könyvét” vagy legalábbis „Trianon-füzetét”, hogy ezzel hozzájáruljon a nemzet kétségbeesett küzdelméhez az ország és a nemzet egysége érdekében.

Az értelmiség kevésbé fegyelmezett része viszont teljesen elvesztette a vezérfonalát és különböző szellemi vadhajtások hatása alá került. Újból felfedezte és magáévá tette az egy évszázaddal korábban Horvát István és követői által fémjelzett „déliab kergetők történet-tudományát”, aminek következtében belevesztett a magyarnak kikiáltott sumer, egyiptomi, hettita, etruszk, maja indián, egyéb régi népek múltjának a tanulmányozásába. Mások a különböző turáni mozgalmakban keresték boldogulásukat és a magyarság megváltását. Kárhoztatták a „hálátlan nyugatot”, amely nem értékelte a magyarságnak a keresztény nyugat védelmében hozott áldozatait, s amely prédául dobta a nemzetet az állítólagos „nemzeti önrendelkezés” oltárára. Ezek a pánturánisták az egész ezredéves európai és keresztény magyar történelmet megkérdőjelezték, kezdve Szent István nyugati orientációjával és az ősvallás kiirtásával. Az ő szemükben nem Szent István, hanem a felnévelt Koppany és a megvakított Vazul voltak a magyarság igazi hősei. Szekfű jogosan nevezte ezt a vakvágányon haladó orientációt „új pogányságnak”, amely elfogadható megoldások keresése helyett csak zsákutcába vezeti a nemzetet.¹⁰

Szekfű természetesen bizonyos fokú keserűséggel és szomorúsággal fogadta ezeket a reménytelen és önámító Trianon-szülte furcsaságokat, a továbbiakban azonban nem sok energiát pazarolt céfolatukra. A magyar értelmiség legjava szintén visszautasította ezeket a felelőtlennek is nevezhető játszadozásokat. Ugyanakkor azonban szinte mindegyikük keserűen fogadta a trianoni békediktátum következményeit, teljesen függetlenül attól, hogy a politikai spektrum melyik oldalán helyezkedett el. Tehát mindegyikük szenvedett az ún. „Trianon-szindrómától”. Ennek legkézzelfoghatóbb bizonyítéka az a tény, hogy még olyan, a *Huszadik Század* köré csoportosult bal-liberális értelmiségiek is, mint Jászi Oszkár (1875–1957) és Ignó Hugó (1869–1949), megírták a maguk „Trianon-könyveit”.¹¹

Miként az értelmiségiek általában, a korabeli magyar történészek is szenvedtek tehát a Trianon-szindrómától. És ez természetes is volt, hisz azokban a nemzetnyomorító időkben ők is ki voltak téve mindenféle pszichológiai, ideológiai, társadalmi és politikai nyomásoknak. Amint ezt Glatz Ferenc felsorolta a történelemtudomány és a politika összecsúszásáról szóló munkájában,¹² ezek a nyomások különböző forrásokból fakadtak. Köztük volt annak a megszokott politikai egységnek a széttrése és elvesztése, amely sok évszázadon át a magyar történelem dicső és szomorú eseményeinek a „történelmi színpada” volt. Ehhez hoz-

⁹ Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest, 1920. 4.

¹⁰ Ezt a kérdést Szekfű fenti könyvének második, bővített kiadásában dolgozta ki: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest 1934. 480–492. Lásd még: Kessler, Joseph A.: *Turanism and Pan-Turanism in Hungary, 1890–1945*. (Ph.D. disszertáció, University of California at Berkeley, 1967.); Várdy, S. B.: *The Ottoman Empire in European Historiography. A Re-Evaluation* by Sándor Takáts. Pittsburgh, 1976., mely eredetileg a *Turkish Review* (Pittsburgh), 2. évf., 9. számában jelent meg (1972) 1–16.; és Várdy, S. B.: *The Image of the Turks in Twentieth-Century Hungarian Historiography*. Pittsburgh, 1980.

¹¹ Lásd a következő munkákat: Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar feltámadás*. Bécs, 1920.; és Ignó Hugó: *The Dismemberment of Hungary*. Written especially for the American readers. Berlin, 1920.

¹² Glatz 17–18.

zárjárt a magyar történelem írott és íratlan forrásai jelentős hányadának az elvesztése az elcsatolt területekkel együtt. Ugyancsak szerepet játszott az a tény, hogy a tanult magyar olvasóközönség számottevő része is elveszett, részben mert a mesterséges új határok mögé került, részben pedig mert anyagilag tönkrement. Végül szintén hozzájárult a Trianon-szindróma kifejlődéséhez annak a szellemi-ideológiai miliónek és társadalomnak a szétzúzása, amely magán hordozta a dualista kor uralkodó nemzetének a jellegét és biztonságérzetét. De mindezekon felül Trianon a történészek megszokott és viszonylagosan kényelmes társadalmi-gazdasági helyzetének is véget vetett; annak a kényelmes biztonságérzetnek, amit a dualista kor mégiscsak megadott minden magas értelmiséginek. Tehát a magyar történészek szemszögéből nézve Trianon nemcsak nemzeti, hanem egyéni-személyes tragédia is volt. Megrendítette a történettudósok anyagi és lelki biztonságát, s ennek következtében a történettudományhoz való viszonyukat is megváltoztatta.

Trianon hatása a magyar történettudományra és az egyes történészekre különböző formákban jelentkezett. Azonban mivel az egész történettudományt a területi revízió szolgálatába állította, a szakterületet lényegét is megváltoztatta. Az új helyzetben ugyanis a magyar történészek elsődleges feladata a magyar történelmi igazság bebizonyítása lett.

A dualista kori magyar történettudomány természetesen tisztában volt a soknemzetiségű történelmi Magyarország nehéz helyzetével, és azzal is, hogy egy vereséggel végződő nagyhatalmi összecsapás esetén az ország területi integritása is veszélyben forog. Ez nyilvánvaló azokból az 1916-ban megjelent tanulmányokból, amelyek elismert szakemberek tollával igyekeztek bizonygatni a magyarságnak a Kárpát-medencéhez való történelmi jogát.¹³ A magyarság történelmi jogainak hangoztatása különben a Trianon-utáni revizionizmusnak is egyik gyakran használt eszköze lett, mely tény azt is megmagyarázza, miért lett a magyar történészeknek oly meghatározó szerepe a magyar revizionizmus küzdelmeiben.

Természetesen a revizionizmus apostolai sok egyéb eszközt is alkalmaztak. Így például igyekeztek kimutatni a Kárpát-medence természetes földrajzi és gazdasági egységét; hangsúlyozták a magyar nemzet sok száz éves kulturális és szellemi vezető pozícióját a történelmi Magyarország területén; s kimutatták a győztes nagyhatalmak által hangoztatott nemzeti önrendelkezési jog megszegését, amikor három és fél millió magyart (a nemzet egyharmadát) levágták a nemzetestről és a fenti elvek semmibevételével egyszerűen átsoroltak az újonnan teremtett vagy a magyarság rovására felduzzasztott, szintén többnemzetiségű mesterséges országokhoz.¹⁴ Az utóbbi érvekhez azonban ritkábban folyamodtak, mivel etnikai érv alapján csak részleges revíziót remélhettek. Nem úgy a történelmi érvek esetében, amelyek az egész Nagy-Magyarország területi integritásának szükségességét bizonyították.

A leggyakrabban használt történelmi érv az volt, hogy a magyarság az egyetlen nemzet, amely a Kárpát-medencében létre tudott hozni és fenn tudott tartani egy tartós politikai egységét, azt a történelmi Magyarországot, amely egy teljes évezreden át a nyugati keresztény civilizáció védőbástyája lett, s amely a német és a szláv világ között kiegyensúlyozó szerepet játszott és játszhat a jövőben is. Hogy ezt az utóbbi szerepet miként tölthetné be egy magyarhoz hasonlóan viszonylagosan kis nemzet, arról általában nem beszéltek. Ennek ellenére ez a nemzeti elkeseredésből fakadó felfogás beszívódott a magyar közgondolkodásba, az egész magyar történettudományba, és azon belül minden jelentősebb törté-

¹³ Lásd például Búza László: A magyar szent korona igényei a volt mellékországokra. Budapesti Szemle, 167. kötet, 1916. 397–429.; Gyórfy István: Magyarország régi balkáni birtokai. Földrajzi Közlemények, 55. évf. 1916. 19–37.; és Hollósy, Stefan: Die Ungarn und die Geschichte Osteuropas. Kelet Népe, 7–8. szám, 1916. 63–67.; és Karácsonyi János alatt megértvált művei.

¹⁴ A trianoni békediktátum következményeivel kapcsolatban lásd a következő angol nyelvű műveket: Buday, Ladislas. Dismembered Hungary. London, 1922.; Macartney, C. A.: Hungary and Her Successors. The Treaty of Trianon and its Consequences. Oxford University Press, 1937.; valamint War and Society in East Central Europe. VI. Essays on the Treaty of Trianon. Király, Béla K. – Pastor, Peter – Sanders, Ivan (ed.). New York, 1982.

nelmi munkába. Ezen munkák egy része természetesen csak a Trianon utáni politikai szükségből született apró írás volt. Ugyanakkor születtek elismert szakemberek által írt komoly tudományos munkák is, amelyek a két világháború közti magyar történetírásnak a gerincét képezték.

A Magyar Tudományos Akadémia vagy valamelyik magyar egyetem égíszte alatt megjelent számos Trianon-ellenes tudományos jellegű írás szinte mindegyike elismert szaktörténész tollából származott. Így például a Magyar Tudományos Akadémia „válaszát” a Cseh Tudományos Akadémiának Angyal Dávid (1857–1943), Hóman Bálint egykori professzora fogalmazta meg.¹⁵ Angyal nagy felkészültséggel és erudícióval igyekezett bizonyítani a magyarság igazát és jogát az ezeréves magyar Felvidékhez, melynek szlovák ajkú lakossága mindig a magyar államközösségben és magyar kultúrkörben élt, s mely népnek a cseh–morva állammal soha semmi érdemleges történelmi kapcsolata nem volt.

Hasonló felhívások jelentek meg a budapesti, pozsonyi, pécsi és debreceni egyetemek égíszte alatt is, oly közismert egyetemi tanárok tollából, mint Hodinka Antal (1865–1946), Iványi Béla (1878–1964), Rugonfalvi Kiss István (1881–1957), Holub József (1885–1962) és mások.¹⁶ Ezek a tudósok olykor névtelenül, máskor saját nevük alatt írták ezeket a polemikus tanulmányokat, amelyek egy része még a Trianoni békediktátum aláírása előtt, a fenyegető nemzeti veszély elkerülése érdekében készült. Másrészük azonban közvetlen az után, vagy pedig a később kifejlődött revizionista mozgalom nevében és érdekében jelent meg a húszas és a harmincas években.

Példaként említendő a Budapesti Egyetem – 1921 és 1950 között Pázmány Péter Tudományegyetem – idevonatkozó francia nyelvű kiadványa, mely Holub József, későbbi pécsi jogtörténész professzor tollából jelent meg *La Hongrie* cím alatt 1918-ban.¹⁷ Ez a munka Magyarország nemzetiségi fejlődését tárgyalta, s térképek segítségével igyekezett bemutatni a középkori Magyarország alapvető nemzeti egységét, valamint azt a tényt, hogy az ország soknemzetiségűvé válása a nemzetiségek fokozatos tömeges bevándorlásának és betelepítésének az eredménye. A Pozsonyi Egyetem *Pro Hungaria* című kiadványa – mely minden bizonnyal Hodinka Antalnak, az egyetemmel Pécsre vándorolt történész professzornak volt a munkája – a Felvidékre koncentrált.¹⁸ Azt igyekezett bizonyítani, hogy a szlovákságnak Nagy-Magyarország keretein belül általában jó dolga volt, sok egyszerű szlovák emelkedett a magyar uralkodó osztályok soraiba, és a Felvidék leszakítása esetén helyzetük lényegesen romlik majd a mesterségesen összetákolt csehszlovák államban.

Ugyanezt igyekezett bizonyítani Iványi Béla, a Debreceni (1914–1926), majd a Szegei Egyetem (1926–1937) jogtörténész professzora is *Pro Hungaria Superiore – Felsőmagyarországiért* című 1919-ben megjelent munkájában.¹⁹ Iványi azonban továbbment, mert azt állította, hogy a szlovákság nem az eredeti morva-szlávoknak, hanem a később bevándorolt vendeknek az utóda. Szerinte a Felvidék legkorábbi lakói a magyarok voltak, akiket a szepesi szászok követtek, s majd csak azt követően jelentek meg az északról beszivárgó szlovák-elődök. A magyarság szeretettel befogadta és dédelgette őket. A szlovákság is mindig szívesen vallotta magát „pannoniusnak” vagy „hungarusnak”, és mindig hűséggel viselte-

¹⁵ Angyal Dávid: A Magyar Tudományos Akadémia válasza a cseh akadémiának. Budapest, 1920. Ez a munka eredetileg az *Akadémiai Értesítő*-ben jelent meg.

¹⁶ Ezekkel a történészekkel kapcsolatban lásd a következő munkákat: Várdy 1976. 34–42., 122–127., 139–144.; Várdy, S. B.: *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-America*. New York, 1985. (a továbbiakban: Várdy 1985.)

¹⁷ Holub, József: *La Hongrie. Cartes et nations géographiques, historiques, ethnographiques, économiques et intellectuelles*. Budapest, 1918.

¹⁸ *Pro Hungaria. Magyarország igazsága. Szózat a békekonferenciához*. Pozsony, 1918. Ez a kiadvány minden bizonnyal Hodinka Antal tollából származik.

¹⁹ Iványi, Béla: *Pro Hungaria Superiore. Felsőmagyarországiért*. Debrecen, 1919. (a továbbiakban: Iványi)

tett a magyar haza iránt. Tette ezt egészen a dualista korig, amikor is néhány cseh és cseh-párti agitátornak sikerült elcsavarni a szlovákság egy részének a szívét és a fejét. Az igazi megoldás azonban nem az elszakadás, hanem az együtt maradás, hisz – mint írja – „mindannyian, akik édes hazánk tagjai vagyunk, egyenlő szívvel és elmével concurálnánk hazánk felháborodott sorsa lecsendesítésében”.²⁰

A Debreceni Egyetem nevében kiadott munka, mely *A Debreceni Magyar Tudományegyetem szózata a művelt világ egyetemeihez* cím alatt Rugonfalvi Kiss István történészprofesszor tollából jelent meg 1918-ban, a magyarság toleranciáját és befogadókészségét igyekezett kidomborítani.²¹ Rugonfalvi azt bizonygatta, hogy Magyarország a művelt nyugat és a barbár kelet közötti megszünni nem akaró harc áldozata lett, ugyanis mindig saját testével védte a nyugati keresztény világot a keleti barbárság ellen. Ugyanakkor be is fogadta az üldözött népeket, amelyek jelenléte idővel soknemzetiségű országgá tette a magyarok hazáját.

A Magyar Tudományos Akadémia és a Kolozsvári Egyetem kivételével az összes korabeli magyar egyetem égisze alatt megjelent politikai pamfletek a magasabb színvonalú revizionista tudományos irodalomnak voltak az előfutárai. Mindegyiket történész írta, minden szerző történelmi érvekkel érvelt, mind kimutatta a magyarság elsődleges történelmi jogát a Kárpát-medencéhez, mind hangsúlyozta a magyar nemzet szerepét a nyugati keresztény világ megvédésében, és mind Magyarország akkor már szinte elkerülhetetlennek vélt feldarabolása ellen szólalt fel.

Az első magyar történész, aki Magyarország esetleges feldarabolása ellen valóban tudományos hangnemben szólalt fel, Karácsonyi János (1858–1929) címzetes püspök volt, aki egyben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem jeles egyháztörténész professzora is volt. Tette ezt pedig 1916-ban megjelent *A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez* című munkájában,²² mintegy válaszként Arnold Toynbee (1889–1975) oxfordi professzor 1915-ben megjelent *The Nationality and the War [Nemzetiség és Háború]* című munkájára.²³ Toynbee ugyanis, aki később az emberi civilizáció legjelentősebb szintézisének szerzője lett,²⁴ már a világháború elején felszólalt a központi hatalmak, s köztük az Osztrák–Magyar Monarchia etnikai alapon történő szétdarabolása mellett.²⁵ Jellemző azonban a korabeli angol közgondolkodásra, hogy a nemzeti önrendelkezés elvét csupán a központi hatalmakra óhajtotta alkalmazni; ugyanakkor az Entente hatalmak világméretű birodalmaira, illetve a velük szimpatizáló kis szláv és román soknemzetiségű államokra nem. Az utóbbiak esetében az angol politikai elit a gazdasági és politikai tényezőket az etnikai-nyelvi tényezők fölé helyezte.

Toynbee és társainak Kettős-Monarchia és Magyarország-ellenes írásai természetesen szükségessé tették a hasonló jellegű és hasonló nivójú válaszokat. Erre a magyar történészek vállalkoztak, akik közül Karácsonyi János jelentkezett legelsőnek. Munkája tudatosan a Toynbee által felvetett célok ellen íródott, Karácsonyi azonban mégsem politikai pamfletet, hanem komoly tudományos művet írt. Érveit alapvetően elfogadott történelmi tények-re alapozta, melyek értelmében – szerinte – csak a magyarságnak volt teljes történelmi joga

²⁰ Iványi 85.

²¹ Rugonfalvi Kiss István: *A Debreceni Magyar Tudományegyetem szózata a művelt világ egyetemeihez*. Debrecen, 1918.

²² Karácsonyi János: *A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig*. Nagyvárad, 1916. (a továbbiakban: Karácsonyi 1916.)

²³ Toynbee, Arnold J.: *The Nationality and the War*. London, 1915. Toynbee munkáját azonnal ismertette Gárdonyi Albert a Magyar Történelmi Társulat folyóiratában: *Századok*, 51. évf., 1. sz. (1917. január) 77–79.

²⁴ Toynbee, Arnold J.: *Study of History*, 12 kötet, Oxford University Press, 1934–1961.

²⁵ Toynbee Osztrák–Magyar Monarchia-ellenes álláspontjának egyik mozgató rúgója erős filheleinizmus, illetve az abból eredő törökellenes álláspontja lehetett.

a történelmi Magyarország területéhez. Kimutatta, hogy amikor a 9. században az Árpád vezette magyar törzsek elfoglalták új hazájukat, a Kárpát-medence gyakorlatilag lakatlan vagy nagyon gyéren lakott terület volt. A korábban rövid időre betelepedett népeknek már csak a foszlányai voltak meg, akik aztán elég hamar be is olvadtak a magyarságba. Ennek következtében a 12. század végére Magyarország már gyakorlatilag egy egy-nemzetű ország lett. Ezen a tényen még az sem nagyon változtatott, hogy épp abban az időben kezdtek betelepülni hazánkba kisebb német csoportok, akiket az uralkodók kizárólag az urbanizáció fellendülése érdekében hívtak be.

Karácsonyi tagadta, hogy a mai szlovákság ősei a Kárpát-medencében lettek volna a 9. században. Véleménye szerint a modern szlovákoknak semmi közük sincs a 9. századi morva-szlávokhoz, sem pedig a rövid életű Nagymorva Fejedelemséghez. A szlovákok csak a 11. és 12. század fordulóján kezdtek beszivárogni Észak-Magyarországra, amit aztán a huszita háborúk idején egy újabb beáramlás követett. A szlovákság számának növekedését a török hódoltság is elősegítette. Ugyanis, míg az ország központi területein elhelyezkedő magyarságot a két évszázados török uralom megtizedelte, addig a szlovákok „boldogan szaporodtak a hegyekben”, és ezáltal elszlovákosították az egész magyar Felvidéket. A legtöbb magyar történettudós nem fogadta el Karácsonyi elképzeléseit a szlovákság eredetével kapcsolatban, de abban mindannyian megegyeztek, hogy a török idők alatt a szlovákság nagyon elszaporodott az uralkodó magyar nemzet rovására.²⁶

Karácsonyi szintén foglalkozott a románság helyzetével, s az általánosan elfogadott magyar és a széles körben elfogadott nyugati felfogás értelmében ő is visszautasította a román történettudomány hivatalos dáció-román elméletét. Ő is azt vallotta – s itt általánosabban elfogadott történelmi felfogás alapján, mint a szlovákok esetében –, hogy a románok is kései telepesei Erdélynek, akik csak a késő tizenkettedik és kora tizenharmadik században kezdtek meg beszivárgásukat a Kárpát-medencébe. Azt megelőzően a Balkánon éltek, közvetlen az illír nyelvet beszélő albánok közelében; amely közeli együttlét kimutatható a román nyelv fejlődésében is.

A szlovákokkal és románokkal ellentétben, Karácsonyi a horvátokat őslakosoknak tartotta, akik még az Árpád-féle magyar honfoglalás előtt telepedtek le későbbi hazájukban. Az akkori Horvátország azonban még csak az Adria-menti területekből állt. A Dráva–Száva köze ugyanis teljesen magyarlakta terület volt egészen a török időkig. Ezzel kapcsolatban Karácsonyi szintén tárgyalta a magyar-horvát unió kérdését, amit ő magyar katonai hódítás és nem pedig megegyezés (1102-es Pacta Conventa) eredményeként értékel. Szerinte a 17. századig még a horvát történészek sem beszéltek semmiféle megegyezésről és az abban foglalt állítólagos feltételekről. Horvátország magyar királyságon belüli autonómiája tehát nem egy nemzetek közötti megállapodásra, hanem kizárólag a magyar uralkodók által időnként a horvátoknak adományozott engedményekre lett felépítve.

Karácsonyi a magyar királyság egyéb nemzetiségeinek alkotmányos és jogi helyzetét is tárgyalta. Közöttük szerepeltek olyan, még meglevő nemzetiségek és etnikai-vallási csoportok, mint például a németek, szerbek, ruszinok, bolgárok, vendek, örmények lengyelek, albánok, zsidók és cigányok, de ugyanakkor olyanok is, akik a hosszú századok folyamán elvesztették önálló létüket és beleolvadtak a magyarságba, mint például a besenyők, kunok, jászok, tatárok, törökök, csehek, franciák stb.

Karácsonyi nagylegzetű munkájának végkövetkeztetése az volt, hogy a Kárpát-medencén belül csak a magyarságnak van teljes értékű történelmi joga, s ennek következtében a magyar nemzet „csak ezredéves jogait védelmezi ..., midőn e hazához ragaszkodik, midőn minden támadást e haza épsége ellen árulásnak tekint”.²⁷

²⁶ Lásd Karácsonyi 1916.

²⁷ Idézi Lukinics Imre Karácsonyi munkájának az ismertetésében. Századok, 51. évf., 1. sz. (1917 január) 61–65. Karácsonyi felfogását sokkal kritikusabban kezeli Unger Mátýás idevonatkozó

Karácsonyi munkája lényegében az általánosan elfogadott korabeli magyar felfogást tükrözte a Kárpát-medence és a magyarság történetével kapcsolatban. S ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy 1920-ban egy rövidített angol változata is megjelent.²⁸ Egy év múlva az eredeti magyar szövegnek javított változatát is kiadta a szerző; mely aztán több magyar irredentizmus érdekében megírt politikai motivációjú kisebb munka forrása lett.

Az utóbbi pamflet jellegű művek szerzői szintén elsősorban a magyarság történeti jogait hangsúlyozták, s szinte minden esetben kimutatták, hogy a történelmi Magyarország soknemzetiségű jellege tulajdonképpen a magyarság befogadó készségének és jószívűségének az eredménye. Hosszú kárpát-medencei történelme során ugyanis a magyarság mindig készségesen fogadott be üldözött vagy szükségben szenvedő népcsoportokat, akiknek csak egy része olvadt be a nemzetbe. Nem kételkedtek abban, hogy ezek a vendégnépek olykor-olykor sokat adtak a magyarságnak. Ugyanakkor tagadták, hogy ezáltal ezeknek a kisebbségeknek joguk lenne ahhoz, hogy az új nemzeti ideológia hatása alatt befogadó hazájukat szétszabdalják. Karácsonyihoz hasonlóan ezek a pamflet-szerzők sem tudták elképzelni a Kárpát-medence népeinek a jövőjét másként mint egy „közös magyar hazában”.²⁹

Karácsonyi munkáját követően egyhamar megindult a „Trianon-könyvek” sokasága, melyek több szakterületet fogtak át és különböző tudományos nivót képviseltek. De függetlenül attól, hogy a szerzők történészek, közgazdászok, földrajztudósok vagy esetleg publicisták voltak, valamint attól is, hogy az általuk írt munkák tudományos vagy propagandisztikus jellegűek voltak, e kiadványok szerzői mind erősen hangsúlyozták a magyarság különleges történelmi jogát Nagy-Magyarország területéhez.

Ezeket a történelmi jogokat hangoztatták mind a már fent említett rövid kiadványok szerzői (Agyal Dávid, Hodinka Antal, Iványi Béla, Rugonfalvi Kiss István, Holub József), mind pedig olyan további jeles történészek, mint Fraknói Vilmos (1843–1921), Marczali Henrik (1856–1940), Domanovszky Sándor (1877–1955), Horváth Jenő (1881–1950), Hóman Bálint (1885–1951), valamint a már többször idézett Szeffű Gyula.³⁰

E tudósok némelyike Magyarországnak a háború kitérésével kapcsolatos ártatlanságát igyekezett bizonyítani, mások pedig trianoni békediktátum történelmi igazságtalanságát bizonygatták a világnak. Az első kategóriába tartozott a magyar történettudomány két „grand old man”-je, Fraknói és Agyal.³¹ A második kategóriába pedig – Marczali, Domanovszky, Hóman és Szeffű mellett – ott volt az igen termékeny diplomáciai történész Horváth Jenő, aki mintegy fél tucat munkában állt ki a magyar igazság mellett.³² Horváth vitába szállt a nyíltan magyarellenes R. W. Seton-Watson angol professzorral is a dákó-román

munkájában: A történelem tudat alakulása középiskolai tankönyveinkben. Budapest, 1976. (a továbbiakban: Unger) 61–65.

²⁸ Karácsonyi, John: The Historical Right of the Hungarian Nation to its Territorial Integrity. Budapest, 1920. (a továbbiakban: Karácsonyi 1920.)

²⁹ Karácsonyi 1920. 4–6.

³⁰ A fent említett történetírókkal kapcsolatban lásd: Várdy 1976. 37–53., 139–140., 198–199.; Glatz 62–168.; és R. Várkonyi Ágnes: A pozitivisták történetészemlélet a magyar történetírásban. Budapest, 1973. I. kötet, 217–245.

³¹ Fraknói, Wilhelm: Die ungarische Regierung und die Entstehung des Weltkrieges. Wien, 1919.; és Agyal Dávid: Magyarország felelősége a világháborúért. Budapest, 1923.

³² Lásd például Horváth Jenő [Eugene] következő munkáit: Hungary and Servia. The Fate of Southern Hungary. Budapest, 1919.; A trianoni béke megalkotása, Budapest, 1924.; illetve A magyar kérdés a XX. században. 2. kötet. Budapest, 1929. Az utóbbi munka egyes kötetei a következő cím alatt jelentek meg: Felelőség a világháborúért és a békeszerződésekért, valamint A trianoni békeszerződés és a revízió útja.

kontinuitást hirdető *History of the Roumanians* (1934) című munkája megjelenése alkalmából.³³ Magyaron kívül, e történészek művei német, francia és angol nyelven is megjelentek.

A magyar pozitivistá történettudomány atyjaként ismert Marczali Henrik 1920-ban adta ki *A béke könyve* című idevonatkozó munkáját.³⁴ Ebben a munkájában Marczali az egész magyar történelmet úgy összegezte mint a magyarság kultúrmisszióját a Kárpát-medencében: „Törekvésünk, hogy itt egészen magyar államot alkossunk, nemcsak természetes volt, hanem még a kultúra emelését is elősegítette”.³⁵ Ugyanakkor idézi Louis Eisenmann jeles francia történész *Le Compromis Austro-Hongrois de 1867 [Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés]* (1904) című munkája idevonatkozó részét, amit a következő módon összegez: A magyarok részére „parancsoló szükség tehát, hogy ‘történeti’ államukat ‘nemzeti’ állammá alakítsák át”.³⁶ Ez az átalakítási folyamat azonban kissé félresikerült. Marczali szerint azért, mert „a nemzetiségi ..., társadalmi és gazdasági kérdésekben nem az igazi nemzeti gondolkodás, hanem a pártérdek és gyakran az egyéni önzés döntött”.³⁷

Amíg Marczali a magyarság különleges kárpát-medencei küldetését hangsúlyozta, az egy nemzedékkel fiatalabb Domanovszky Sándor – aki a magyar agrár- és művelődéstörténeti iskola legjelesebb képviselője volt – visszatért a magyarság történeti jogainak hangoztatásához.³⁸ Az első idevonatkozó munkája a kizárólag nem magyar olvasók részére írt *A magyar kérdés történeti szempontból tekintve* (1920) című tanulmánya volt.³⁹ Domanovszky lényegében a Karácsonyi János által kijelölt utat követte. A honfoglalás és a kora Árpád-korban ő is csak apró népfoszlányokat talált a Kárpát-medencében, amely népmaradványok hamar felszívódtak a honfoglaló magyarságba, éppúgy, mint a kereszténység kezdete és szétterjedése idején bevándorolt népcsoportok. Az utóbbiak között voltak keletről bejött pogányok (besenyők, kunok) és nyugatról bejött keresztények (németek, olaszok, franciák, sőt még spanyolok is). Szerinte a Kárpát-medence peremén és távolabbi vidékein élő nemzetiségek a magyar uralkodók telepítési programjainak eredményeként jelentek meg. A szlovákok, ruszinok és románok elődei is így kerültek be a magyar királyság területére, ahol aztán gyorsan elszaporodtak a magyarság rovására. Történt ez pedig részben azért is, mert a hosszú honvédelmi harcokban elsősorban a magyarság szenvedett, mivel a nemzeti kisebbségek a jobban védett és kevésbé veszélyeztetett hegyvidékeken laktak, ahol nyugodtan szaporodhattak és gyarapodhattak.

Domanovszky szintén kimutatta, hogy a 17. század Magyarországon még nem volt semmiféle nemzetiségi kérdés. Szerinte ez több formában bizonyítható, azonban egyik legmeggyőzőbb bizonyítéka ennek a feltevésnek az a tény, hogy a gyakori jobbágyfelkelések és parasztfordalmak olyannyira kizárólag társadalmi jelenségek voltak, hogy legtöbb esetben meg sem lehet mondani az illető jobbágyok nemzetiségi hovatartozását. A nemzetiségi hovatartozás tehát akkor még egyáltalán nem játszott szerepet. A magyarországi nemzetiségi ellentéteknek a gyökerei csak a 18. századig nyúlnak vissza, és szoros kapcsolatban vannak a törökök kiűzését követő Habsburg betelepítési politikával. Ennek red-

³³ Horváth, Eugene: *Transylvania and the History of the Rumanians: A Reply to Professor R. W. Seton-Watson*. Budapest, 1935.

³⁴ Marczali Henrik: *A béke könyve. A múlt tanulsága*. Budapest 1920. (a továbbiakban: Marczali)

³⁵ Marczali 194.

³⁶ Eisenmann, Louis: *Le compromis austro-hongrois de 1867. Étude sur le dualisme*. Paris, 1904. 555.

³⁷ Marczali 194.

³⁸ Domanovszky Sándorral kapcsolatban lásd Várdy, S. B.: *The Birth of the Hungarian Kulturgeschichte School*. In: *Tractata Altaica: Denis Sinor sexagenario optime de rebus altaicis merito dedicata*. Szerkesztette: Heissig, W. – Krueger, J. R. – Oinas, E. J. – Schütz, E. Wiesbaden, 1976. 675–693.; utánnyomva: Várdy 1985. 35–53.; Várdy 1976. 161–174.; és Glatz Ferenc: *Domanovszky Sándor helye a magyar történettudományban*. Századok, 112. évf. 1978. 211–234.

³⁹ Domanovszky Sándor: *A magyar kérdés történeti szempontból tekintve*. Budapest, 1920.

ménye volt a szerbek letelepedése Dél-Magyarországon, az akkor még oláhoknak nevezett románok tömeges betelepődése Erdélybe, valamint különböző német és francia agrárelemek letelepedése a Dunántúlon és a nagy magyar Alföldön.

Ezen idegen elemek tömeges betelepítésével párhuzamosan a Habsburg uralkodók a jól bevált *divide et impera* politikáját is igénybe vették a magyar nemesi állam megfékezése céljából. Ennek a politikának eredményeként megjelentek a különböző népcsoportok szeparatista mozgalmai is. De ezeknek a szeparatista mozgalmaknak semmi közük sem volt az állítólagos magyar nemzetiségi elnyomáshoz. Ennek az „elnyomásnak” egyes jelenségei csak sokkal később, főleg a dualista korban jelentek meg. A korabeli magyar politikai vezetés ugyanis – félve a magyar nemzet eltűnésétől a nagy szláv tengerben – valóban megindított egy félhivatalos magyarosítási mozgalmat.

Domanovszky azzal a megállapítással zárta le munkáját, hogy Magyarország erőszakos szétdarabolása – amely sok esetben a nemzeti önrendelkezés elvét is semmibe vette – előbb-utóbb az egész Duna-medence további fragmentálásához és destabilizációjához vezet majd. Ebben Domanovszkynak teljesen igaza lett, hisz idővel a Trianonban életre hívott mesterséges államok (Jugoszlávia és Csehszlovákia) szétestek, és a volt magyar királyság egyes területei pedig ide-oda vándoroltak.⁴⁰

Domanovszky Sándor korának egyik legjelesebb, de ugyanakkor legapolitikusabb történetírója is volt. Ennek ellenére a fenti tanulmányon kívül még több hasonló jellegű munkának lett a szerzője. Idővel a fenti munkákban kifejezett gondolatait beledolgozta német nyelvű magyar történelmi szintézisébe, amely *Die Geschichte Ungarns [Magyarország története]* cím alatt jelent meg 1923-ban. E munkájában szintén hangsúlyozta a társadalmi fejlődés fontosságát, valamint azt, hogy a legújabb korig – szemben a gyakori társadalmi konfliktusokkal – a nemzetiségi ellentétek lényegében nem játszottak szerepet a magyar történelemben.⁴¹ Ez a gondolat szintén bekerült a román Nicolae Iorga történelmi műveiről és történetírói rendszeréről írt kritikai elemzésébe.⁴²

A Karácsonyi, Iványi, majd Domanovszky által kitaposott utat választotta a nagy magyar medievalista, Hóman Bálint is *A magyarság megletelepedése* című 1920-ban megjelent munkájában.⁴³ Ez a részben politikailag motivált munka gyakorlatilag az 1912-ben kiadott, *A honfoglaló törzsek megletelepedése* című munkájára volt alapozva, amelyben megpróbálta lerajzolni a Kárpát-medence késő 9. századi nemzetiségi összetételének a térképét.⁴⁴ Véleménye szerint a honfoglaló magyar, illetve kabar törzseken kívül a Kárpát-medencében csupán a magyar nyelvű székelyek, valamint kisebb szláv, bolgár-török, dák és gepida maradványok éltek. Karácsonyi, Iványi és Domanovszky véleményével szemben, Hóman úgy vélte, hogy a szláv töredékek között ott voltak a szlovákok ősei is. Azonban nem voltak ott az akkor vlachoknak, később oláhoknak nevezett románok, akik még mindig a Balkánon laktak az illír néptöredékek szomszédságában. Hóman egyetértett Domanovszkyval abban, hogy a késő 12. századra a magyarság ezeknek a néptöredékeknek a legnagyobb részét már felszámolta és magába szívta. Ennek következtében a magyar királyság a 12. század végén mintegy kilencven százalékig homogén magyar állam volt. A tíz százaléknyi nem magyar népesség főleg az északi hegyekben fennmaradt kisebb szláv/szlovák csoportokból, vala-

⁴⁰ Lásd még Domanovszky könyvének Lukinich Imre által történt ismertetését: Századok, 55–56. évf., 1921–1922. 100–101.

⁴¹ Domanovszky, Alexander: *Die Geschichte Ungarns*. München – Leipzig, 1923.

⁴² Domanovszky, Alexander: *La méthode historique de M. Nicolas Iorga. A propos du compte rendu*. Budapest, 1938.

⁴³ Hóman Bálint: *A magyarság megletelepedése*. Budapest, 1920.; utánnyomva. Hóman: *Magyar középkor*. Budapest, 1938. (a továbbiakban: Hóman 1938.) 111–127.

⁴⁴ Hóman Bálint: *A honfoglaló törzsek megletelepedése*. Budapest, 1912.; utánnyomva Hóman 1938. 63–109.

mint az újonnan behívott német, olasz és francia városlakókból állt. A fentiek alapján Magyarország későbbi többnemzetűségét a török hódoltság magyar embervesztésévé és a hódoltság utáni tömeges betelepítésekkel hozta kapcsolatba.

A többi magyar történészhez hasonlóan Hóman is nagyon pesszimista és elkeseredett hangulatban írta meg a maga „Trianon-könyvét”. Ennek ellenére mégis pozitív hangnemben végezte be munkáját, mivel tanulmánya végén ismételten kifejezte hitét a magyar nemzet feltámadásában és különleges küldetésében a Kárpát-medencében: „A honfoglalást megelőző másfél évezredben vagy harminc különböző nép szállta meg, illetve terjesztette ki hatalmát hazánk területének egyes részeire, de közülük egynek sem sikerült tartós uralmat teremtenie, az ország természet adta egységét politikai egységgé kovácsolnia. A honfoglalás óta is számos nép tapodta meg Magyarország földjét, mint békés telepes, vagy erőszakos hódító, de egyik sem tudta a magyar fajnak a történeti fejlődésben gyökerező uralmát kérdésessé tenni s az ország egységét tartósan veszélyeztetni. ... Magyarországot szét-darabolhatják, feloszthatják, megcsonkíthatják, politikai egységét megbonthatják, de az ország területének természet adta földrajzi és gazdasági egysége, az ország népének történetileg kialakult kulturális egysége megbonthatatlan, s a politikai egységet – a legrövidebb időn belül – ismét létre fogja hozni a természeti és történeti törvények hatalmas ereje”.⁴⁵

Ez a Hóman munkájából kiáramló, megalapozatlan reményteljes felfogás, mely minden bizonnyal erőszakolt optimizmusnak volt az eredménye, éppoly része lett a magyar revizionista szakirodalomnak, mint a magyar történelmi jogok állandó ismételtetése. Azt persze nem tudhatjuk, hogy ez a mérhetetlen optimizmus kétségbeesésből táplálkozó önámításra vagy pedig őszinte meggyőződésre alapozódott. Ettől függetlenül azonban a két világháború közti kor magyar értelmisége valóban őszintén bízott a Kárpát-medence különleges, s éppen ezért hosszú távon szétörhetetlen földrajzi, gazdasági és kulturális egységének az összetartó erejében. Ez a hit aztán a korabeli magyar történettudományban szinte uralkodó elvvé vált, amely minden valamirevaló történelmi munkában felütötte a fejét.⁴⁶

Ez a történelmi gyökérzetű elv lassan elárasztotta a rokontudományokat is, úgymint az irodalmat, kultúranropológiát, földrajztudományt, közgazdaságtudományt, politológiát s talán még a vallástudományt is. Innen aztán kiáradt a nagyközönségre is, akik ebben a hitben nevelkedtek, éltek és reménykedtek egészen a második világháborút követő újabb összeomlásig, a „második Trianonig”.

Ezt a hitet tette magáévá a két világháború közti hivatalos kultúrpolitika is, mely az elvesztett és nagyon visszavágyott Nagy-Magyarország álomvilágában fogant meg s lett az új magyar nemzedékek vágyálmává. Ez a jelenség, többek között, az állandóan hangoztatott „Nem, nem, soha” ismételtetésében és az egykori Nagy-Magyarországot „Tündérországgá” varázsolt álmodozásokban nyilvánult meg.

A magyar történettudomány Trianon utáni irányvesztése, majd irányváltóztatása Magyarország feldarabolásának egyik közvetlen hatása volt. A szakterület intézményeinek és uralkodó ideológiájának az áthangolása viszont egy sor tudatos döntés nyomán történt. Ezek pedig elsősorban gróf Klebelsberg Kuno (1878–1932), Magyarország egyik legnagyobb hatású kultuszminiszterének a nevéhez kötődnek.⁴⁷

⁴⁵ Hóman 1938. 127. Hóman egy későbbi tudományos munkájában is foglalkozott ezzel a kérdéssel: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923.; utánnomva: Hóman 1938. 128–189.

⁴⁶ Hómannal kapcsolatban lásd a következő munkákat: Tóth László: Hóman Bálint a történetíró. Pécs, 1934.; Szendrey 319–323.; és Várdy 1976. 79–94.

⁴⁷ A magyar irredentizmusnak nem kedvező kommunista érásban az első magyar történész, aki vállalta Klebelsberg értékelését és kimondta munkásságának pozitív voltát, Glatz Ferenc volt a következő tanulmányában: Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány. Századok, 103. évf., 1969. 1176–1200. Ennek a tanulmánynak egy angol nyelvű változata is megjelent: *Historiography, Cultural Policy, and the Organization of Scholarship in Hun-*

Klebelsberg kétségtelenül a huszadik század legnagyobb magyar kultúrpolitikus volt, aki az egész magyar közoktatást megreformálta, az óvodától az egyetemekig. Ugyanakkor bevezette az állam által szubvencionált tudományos kutatás elvét, amely addig teljesen ismeretlen fogalom volt Magyarországon.

Klebelsberg előtt minden történettudományi kutatómunka az egyén alkotni akaró impulzusának volt az eredménye. Egyes szakemberek, az egyetemi tanároktól, a könyvtárosokon és levéltárosokon keresztül, egészen a középiskolai tanárokig és lelkes műkedvelőkig, mindenik a saját erejéből vagy pedig egyes intézmények egyedi támogatásával üzte a kutatás és írás mesterségét. A történelemszaktám természetesen befolyásolta a Tudományos Akadémia keretein belül 1854-ben alakult Történelmi Bizottság, valamint az 1867-ben életre hívott Magyar Történelmi Társulat.⁴⁸ De ez a befolyás a legtöbb esetben nem jelentett anyagi támogatást azon túl, hogy bizonyos publikációs lehetőséget teremtett a szakmabelieknek. Ezek az intézmények is alapítványi, valamint privát forrásokból származó anyagiakkal tartották fenn magukat. Az állami támogatás ugyanis teljesen ismeretlen volt. Ez természetesen bizonyos fokú politikai függetlenséget is jelentett az államtól, de nem jelentett teljes függetlenséget. A szakmabeliek ugyanis, állami támogatás hiányában, teljesen önmagukra, illetve jóhiszemű mecénásokra voltak utalva. A mecénások pedig főleg világi és egyházi méltóságok voltak, akik szintén megköveteltek bizonyos hozzáigazodást az általuk elfogadhatónak ítélt történelmi témákhoz és elvekhez.

Klebelsberg már Trianon előtt tisztában volt ennek a gyakorlatnak a hiányosságaival. Tehát már 1917-ben, a Magyar Történelmi Társulat elnökévé választása pillanatában (1917–1932) megfogalmazódott benne a gondolat a tudományos kutatás állami támogatásának a szükségességéről. Mint a késő dualista magyar kultuszminisztérium felsőoktatásért felelős államtitkára ki is dolgozott egy ilyen tervet, mely magában foglalta állami kutatási és publikációs ösztöndíjak létrehozását, valamint egy sor külföldi és hazai történetkutató intézet felállítását.⁴⁹

Kultuszminisztersége alatt (1922–1931) Klebelsberg átszervezte a Fraknoi Vilmos által 1895-ben létrehozott Római Magyar Intézetet, s ugyanakkor Collegium Hungaricum néven hasonló magyar kutatóközpontokat alapított Bécsben (1924), Berlinben (1925) és Párizsban (1927). A dualista kori Bécsben és Berlinben már voltak ezeknek az intézeteknek korábbi alapjai, azonban csak Klebelsberg kezdeményezése nyomán váltak komplex kutatóközpontokká. Ez részben vonatkozik Rómára is, ahol a Fraknoi-féle Történelmi Intézet csak 1927-ben vált Római Magyar Akadémiává [Reale Accademia d'Ungheria di Roma]. Ezek az intézmények mindegyike igen fontos szerepet töltött be a magyar történetkutatás és a tudományos történelmi propaganda területén.⁵⁰ Különösen fontos szerepet töltött be

gary in the 1920's. In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 16. évf., 1970. 273–293. Lásd szintén: Szendrey 307–309.; Várdy 1976. 50–61.; és Glatz 20–21.

⁴⁸ A Magyar Történelmi Társulat szerepére a magyar történettudomány kifejlődésében, lásd: Várdy, S. B.: *The Foundation of the Hungarian Historical Association and its Impact on Hungarian Historical Studies*. In: *Südost-Forschungen*. München, 34. évf., 1977. 63–76.; utánnyomva Várdy 1985. 17–34.

⁴⁹ Klebelsberg tudományos terveivel kapcsolatban lásd elsősorban történelmi társulati elnöki beszédeit, amelyek a Századok megfelelő számaiban találhatóak. Az 1917 és 1926 évek közötti beszédei szintén megtalálhatóak a következő munkában: Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei, és törvényjavaslatai, 1916–1926. Budapest, 1927. 3–73.

⁵⁰ A bécsi Collegium Hungaricummal kapcsolatban lásd: Nagy Iván: *Bécs és a magyar tudományosság*. Budapest, 1928.; valamint az kutatóintézet évkönyveit: *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, amit 1931–1936 között Angyal Dávid, 1936–1941 között Miskolczi Gyula szerkesztett (Budapest, 1931–1941.). A római kutatóközponttal kapcsolatban lásd Csorba László szerkesztésében: *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában, 1895–1995*. Budapest, 1995.

a fenti intézmények között a régi császárvárosban levő bécsi Collegium Hungaricum, mivel Magyarországon kívül a volt birodalom császári fővárosának levéltárai és könyvtárai tartalmazzák a magyar történelem forrásainak jelentős részét. A bécsi kutatóközpont szinte mágnesként vonzotta magához a magyar múlttal foglalkozó történészek legjavát, s ezeknek jelentős része ott szerezte meg a szükséges posztgraduális képzést ahhoz, hogy hazatérve valamelyik egyetemi katedrán vagy más tudományos központ különböző posztján találja meg helyét és gyakorolja nemzete jövője szempontjából fontos hivatását. Hasonló kutatások indultak meg Rómában és Berlinben is, valamint egyéb európai és amerikai egyetemi szintű intézmények keretein belül. Klebelsberg és utóda, Hóman Bálint (1932–1942) ugyanis magyar professzorátusokat és lektorátusokat szervezett meg több ország jeles egyetemén.

1922-ben Klebelsberg további lépéseket is tett a történettudomány és rokontudományok támogatására. Országos Magyar Gyűjteményegyetem néven megalapította a magyar könyvtárak, levéltárak, egyéb gyűjtemények, kutató intézetek és külföldi magyar intézetek centralizált adminisztrációját;⁵¹ s ugyanakkor több történelmi forráskiadvány-sorozatot is elindított. Az előbbinek célja az volt, hogy megkönnyítse és koordinálja a fenti intézmények kutatási programját a magyar nemzeti cél érdekében; a másodiké pedig az, hogy feltárja és közzé tegye a modern magyar történelem legfontosabb forrásait, hogy azok kiaknázásával a magyar tudósgárda könnyebben bizonyíthassa Magyarország igazságát, illetve azt, hogy a győztes nagyhatalmak milyen helytelenül és igazságtalanul jártak el, amikor a történelmi Magyarországot szétdarabolták. Ez természetesen politikai cél volt. De Klebelsberg szemében ez a politikai cél teljesen egybeesett a történelmi igazsággal. Vagyis az új magyar történettudomány célja nem a múlt eltorzítása, hanem a valódi múlt feltárása és megírása volt. Ezt a célt óhajtotta Klebelsberg elősegíteni mind az idevonatkozó intézményalapításaival, mind pedig egyéb tudományos jellegű aktivitásával.

A Klebelsberg által beindított legfontosabb forrásgyűjtemény a *Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris – Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai* című sorozat volt, amelyen belül különösen nagy súlyt fektettek a nemzeti kérdés forrásainak feltárására és publikálására. A két világháború között ebben a sorozatban közel ötven vaskos kötet jelent meg, amelyek mindegyike számtalan eredeti forrásmunkát tartalmazott, s mindegyiket egy-egy monográfia méretű tanulmány vezetett be.⁵²

A másik ilyen Klebelsberg által inspirált sorozat *A Magyar Történettudomány Kézikönyve* című kiadvány volt, amely Magyarországon először szakemberek által írt kötetekben foglalta össze a történettudománynak és különböző segédtudományainak a mibenlétét és működését. Habár idő- és pénzhány miatt ez a sorozat is csonka maradt, a megjelent tizenhárom kötet is jól illusztrálja a Klebelsberg által beindított nagy nemzetnevelő munkát, illetve annak történettudományi vetületét.⁵³

A magyar történettudomány intézményesített alapjainak lerakásán kívül Klebelsberg a „neonacionalizmusnak” nevezett új nemzeti ideológiának is a szülőatyja lett. Ez az új ideológia a magyarság tekintetét az államról a nemzetre, a politikai dominanciáról a kultúrfőlény felé irányította. Ez az átirányítás egyenes következménye volt történelmi Magyarország feldarabolásának és annak a ténynek, hogy a feldarabolt magyar nemzet elvesztette uralmát a Kárpát-medence felett. Így tehát a magyar nemzeti értelmiség akarva-akaratlan kénytelen volt érdeklődését a magyar kultúrfőlény felé irányítani.

⁵¹ A Gyűjteményegyetemmel kapcsolatban lásd: Magyary Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest, 1927. 605–618.; Magyary Zoltán: A magyar tudományos nagyüzem megszervezése. Budapest, 1931.; és Várdy 1976. 60–61.

⁵² A Fontes sorozat leírására és egyes kötetek felsorolására lásd: Várdy 1976. 55–58., 305–307.

⁵³ A Magyar Történettudomány Kézikönyve című sorozatra és egyes kötetekre lásd: Várdy 1976. 58–60., 307–309.

A magyar kultúrfölény hangoztatásán kívül Klebelsberg neonacionalizmusa a magyarság különleges államalkotó képességét és szerepét domborította ki. Úgy tűnik, hogy Klebelsberg meg volt győződve arról, hogy a magyar kultúrfölény és magyar államalkotó tehetség összeházasítása majd előbb-utóbb a történelmi Magyarország, illetve a Kárpát-medence újraegyesítéséhez vezet. Ez motiválta Klebelsbergert abban is, hogy a volt magyar kisebbségekkel konfrontáció helyett kooperációra törekedjen; habár ezt a kooperációt ezentúl is csak a Kárpát-medencén belül, és csakis egy átépített történelmi Magyarország keretein belül tudta elképzelni.⁵⁴

Klebelsberg neonacionalizmusának általában nagy sikere volt a magyar történészek és tankönyvírók soraiban. Legtöbbjük örömmel fogadta és alkalmazta elgondolásait írásaiban, beleértve még az oly jeles és független gondolkodású történettudósokat is, mint Dománovszky Sándor és Szekfű Gyula, illetve a kevésbé ismert budapesti Miskolczy István (1881–1937) és a debreceni Szabó Dezső (1882–1962). Ezek a történészek mind írtak tankönyveket is, s ezek a tankönyvek mind visszatükrözték a neonacionalizmus érvelését, beleértve a magyarság elsődleges történelmi jogát a Kárpát-medencéhez, a magyar nemzet kultúrfölényét, államalkotó és vezető képességét, valamint a magyarság áldozatvállalását a nyugati keresztény világ védelmében.⁵⁵ Az utóbbi tényező hangoztatásával megerősítették a magyarság nyugati és közép-európai kötődését, szemben a magyarságtól keletre és délre elterülő, s szerintük alacsonyabb kultúrájú ortodox keresztény népekkel, mint például a keleti és déli szlávok, valamint a románok. Ezek a tankönyvek, többek között, azt súgták olvasóik felé, hogy a fejlett nyugati világ gyakorlatilag a magyarság sok évszázados küzdelme és vére árán tudta csak megtartani eredeti kultúráját és függetlenségét a keleti barbarizmus áradatával szemben.⁵⁶ (Ez az állítás különben nem csak a magyarokra jellemző. Hasonló felfogás megtalálható a délkelet-európai népek legtöbbjének a nemzeti mitológiájában.)

A történelmi Magyarországnak mint a nyugati világ keleti védőbástyájának a jellemzése éppúgy része volt a két világháború közti tankönyveknek és egyéb szintéziseknek, mint a Kárpát-medence különleges földrajzi és gazdasági egységének a rendszeres hangoztatása. Ez utóbbi tényező következtében szintén hitték és rendszeresen vallották, hogy ennek a természetes egységnek a szétdarabolása nem tarthat sokáig. Az iskolákban a történelmet és a földrajzot úgy tanították, mintha Trianon sohasem történt volna meg. Talán éppen ezért a legtöbb iskolás gyermek becsukott szemmel le tudta rajzolni Nagy-Magyarország határait, azonban nagyon kevés lett volna képes ugyanezt megtenni a trianoni határokkal kapcsolatban.⁵⁷

Ezek a jelenségek a korabeli közfelfogás részeivé váltak, és ezeket népszerűsítette minden valamire való történész. Feltétlenül az első helyen áll a magyar szellemtörténeti iskola megalkotója, Szekfű Gyula, aki már 1917-ben, *A magyar állam életrajza* című munkájában megpengette ezeket a gondolatokat. Ebben a kötetben Szekfű éles vonalat húzott a katolikus-protestáns nyugat és az ortodox kelet között, s a magyar történelmet a „Német Keresztény Közép-Európa” integráns részeként tárgyalta. S habár 1918-ban mindkét közép-európai államalakulat – az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Birodalom – összeomlott (az előbbi véglegesen), Szekfű továbbra is a keresztény-germán kultúrközösség gondo-

⁵⁴ Klebelsberg Kuno neonacionalizmusával kapcsolatban lásd *Neonacionalizmus* című munkáját (Budapest, 1928.); valamint a következő írásokat: Balogh Sándor: „A bethleni konszolidáció és a magyar neonacionalizmus”. *Történelmi Szemle*, 5. évf., 1962. 426–448.; Mák Mihály: „A magyar neonacionalizmus és terjesztésének főbb módszerei az ellenforradalmi rendszer idején”. *Pedagógiai Szemle*, 13. évf., 1963. 441–451.; és Várdy 1976. 50–51.

⁵⁵ Ezeknek a könyveknek egy listája megtalálható: Unger 434–436.

⁵⁶ A neonacionalizmus hatása a korabeli történelmi tankönyvekben témára lásd: Unger 87–196.

⁵⁷ Beleértve a jelen szerzőt is.

latában élt egészen a hitleri birodalom keménykezű szétterpeszkedéséig. Ez nyilvánvaló a két világháború közti szintetikus igényű munkáiban, beleértve a fent jelzett kötet 1923-ban megjelent második kiadását is, ahol a következőket írja: „Hatékony védelmet ... sehonnan sem várhatunk és még örülhetünk, ha [a] Népszövetség és [a] nagy államok formális tekintetekből néha visszatartják a reánk rohanó éhes szomszédokat. ... Mai szorongattatásunkból csakis a régi módon, a német Közép-európával kart öltve, menekedhetünk, ez a mi történetünknek egyik legvilágosabb tanítása”.⁵⁸ Majd továbbmenve, így végzi elmélkedését: „Nekünk most nem marad más, mint hosszú évek kemény munkája, mely előkészület ... mai elnyomóinkkal szemben. ... A legjobb előkészület pedig ... a nagy német kultúrára is támaszkodva, a gazdasági és szellemi művelődésnek Csonkamagyarország népességében minél szélesebb és minél egyenletesebb elterjesztése”.⁵⁹ Vagyis Szekfű továbbra is csak a keresztény-germán Közép-Európán belül látta Magyarország jövőjének megoldását, erősen elválasztva azt a szomszédos szláv népek világától és törekvésétől.

A kurucos háttérből jövő, erősen Habsburg-ellenes, főleg protestáns történetészekkel szemben Szekfű azon a véleményen volt, hogy a Habsburg–magyar történelmi kapcsolat tulajdonképpen elkerülhetetlen és lényegében pozitív része volt a magyar történelemnek. Évszázadok folyamán alkotó elemévé lett a magyarság és a németiség közös történelmi sorsának és végzetének. Ez az a végzet, amely a magyarságot a közös Közép-Európa-hoz kötötte és köti még ma is. Annyira meg volt győződve ennek a közös sorsnak a pozitív voltáról, hogy még Magyarország Trianont követő függetlenségét is megkérdőjelezte, és a magyarság jelene és jövője szempontjából hátrányosnak ítélte meg. Az Osztrák–Magyar Monarchia és történelmi Magyarország összeomlásának hatásáról például így ír: „Aki ... az összeomlás ideglázában is megtartotta történelmi érzékét és képes volt az eseményeket mint egy specifikus magyar folyamat új fejleményeit, a korábbi egészszel kapcsolatban, szemlélni, ujjongás helyett a legmélyebb szomorúsággal konstatálhatta, hogy hirtelen jött szabadságunk csak a tanyákról kiszorult szegénylegényeknek, a nádasba vert bikának, az éhező téli farkasnak szabadsága, mert megszabadulva Közép-európától, egyedül és testvértelenül maradtunk, politikai és kulturális összefüggésünk minden irányban megszakadt. ... Szabadok lettünk, elvázott, tönkretett kis nép, szabadok, németül: *vogelfrei*. Akit bárki, ha erősebb, szabadon kirabolhat, levetkőztethet, agyonüthet. És az 'erősebbek' jöttek is. ... És a szabad nép határai mindinkább összeszorultak. ... A közép-európai függéstől megszabadult Magyarország, saját erejére, saját gyöngeségére hagyatva, így esett vissza és zsugorodott össze évszázadokkal, néhány nap alatt. ... Mintha a háborúval együtt évezredes történetünket is elvesztettük volna”.⁶⁰

A kurucos Habsburg-ellenesség továbbra is markában tartotta a magyar értelmiség jelentős részét, de Szekfű fenti analízisét és következtetéseit a közös magyar–német és közép-európai sorsközösségről a fenti értelmiség nagy része is elfogadta. Ennek következtében ez a felfogás a két világháború közti hivatalos magyar történetírás egyik uralkodó dogmájává vált, éppen annyira, mint a magyarság istenadta történelmi hivatásának hite az egységes Kárpát-medencében.

Ez a Szekfű által megfogalmazott dogma – melynek egyes elemei a különböző „Trianon-könyvekben” is kimutathatók – egyik kapaszkodója lett a Trianon utáni elkeseredett és fatalisztikus magyar közgondolkodásnak. Történt ez pedig elsősorban Szekfűnek Hóman Bálinttal közösen írt sok kötetes szintézisének hatására. Ez a *Magyar történet* címen 1928–1934-ben nyolc, majd később öt kötetben megjelent munka olyannyira népszerűsítette Szekfű idevonatkozó felfogását és elképzeléseit, hogy azok szinte teljesen átírták

⁵⁸ Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza. Budapest, 1923. (a továbbiakban: Szekfű 1923.) 222.

⁵⁹ Szekfű 1923. 223.

⁶⁰ Szekfű 1923. 204–205.

a korabeli magyar történetírást, beleértve a harmincas években írt kisebb-nagyobb tankönyveket és történeti szintéziseket is.⁶¹

Persze voltak ellenvélemények is. A húszas évek folyamán elsősorban olyan még a dualista kor pozitívista történetírás perifériáin vergődő kurucos protestáns „nemzeti romantikus” történetírók részéről, mint például Zoványi Jenő (1865–1958) és Rugonfalvi Kiss István (1881–1957).⁶² De volt közöttük katolikus pap-történész is, például Csuday Jenő (1852–1938). A harmincas évek folyamán ez az ellenvélemény főleg az akkor kibontakozó népi mozgalom egyes képviselői (Szabó Dezső és Németh László),⁶³ valamint a szintén akkor kivirágzó Mályusz Elemér-féle „népiségtörténeti iskola” részéről jelentkezett.⁶⁴

A népi mozgalom jelei általában visszautasították Szeffő német orientációját és a keresztény-germán közép-európai ragaszkodását, s inkább a környező kisépekkel való megengedés szükségességét hangoztatták. Azonban mivel a kissé maradi „nemzeti romantikusok” befolyása a korabeli magyar történettudományra igen csekély volt, mivel a mozgalom hangadói nem történészek, hanem szépírók, esszéírók és költők voltak, az egyetlen olyan Szeffő-ellenes hang, amit a szakmában elismert történészek figyelembe vettek, és amely hatást gyakorolt a korabeli magyar történetírás fejlődésére, Mályusz Elemér (1898–1989) „népiségtörténeti iskolája” irányából érkezett.⁶⁵

A két világháború között tehát a magyarság kárpát-medencei történeti jogainak és kudarcsának a hirdetése, valamint keresztény-germán Közép-Európához való tartozása volt a korabeli hivatalos történetírás két vezérfonala. Ugyanakkor ez a történetírás mind nagyobb figyelmet szentelt a nemzetiségi kérdés tanulmányozásának is, melyet joggal, a történelmi Magyarország szétesésének legfontosabb okaként tartottak számon. Ennek a kisebbségi kérdéshez való fordulásnak legkézzelfoghatóbb bizonyítéka a Klebelsberg Kuno által szponzorált *Fontes* sorozat beindítása és kifejlődése volt. Ugyanis ebben a sorozatban a két világháború közt megjelent negyvennégy kötet jelentős része a nemzetiségi kérdés múltjával, illetve a magyar nemzettudat kialakulásával foglalkozott.⁶⁶

A sorozat egyik legfontosabb kötete épp a Szeffő által szerkesztett és mintegy kétszáz oldalas történelmi bevezetéssel ellátott *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez, 1790–1848* (1926) című hatalmas munka volt,⁶⁷ amely Glatz Ferenc értékelése szerint „a magyar nemzettudat történetének egyik máig legfontosabb alkotása”.⁶⁸ A legjelentősebb hasonló jellegű, monográfia méretű bevezetésekkel ellátott forráspublikációk között meg kell említeni Miskolczi Gyula: *A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában* (1917–1928) című két kötetes munkáját; Thim József: *A magyarországi 1848–49-es szerb fölkelés története* (1930–1940) című három kötetes művét; Steier Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben* (1937) című két kötetes forrásgyűjteményét;⁶⁹ valamint számos memoár, napló, levélgűjtemény és jelentős politikai személyiségek hivatalos iratgyűjteményét. Ez

⁶¹ Hóman Bálint – Szeffő Gyula: *Magyar történet*. 8. kötetet. Budapest, 1928–1934.; 2. kiadás, 5. kötet, 1935–1936.; 7. kiadás, 5. kötet, 1941–1942. A hét kiadást megért munka (nem számítva a rendszerváltás utáni hasonmás kiadást) összesen huszonötezer példányban fogyott el, ami egy ilyen jellegű munka esetében óriási tömegsikeret jelentett.

⁶² Várdy 1976. 121–128.

⁶³ Várdy 1976. 129–135.

⁶⁴ Várdy 1976. 102–120.

⁶⁵ Ezzel kapcsolatban lásd: Várdy Béla: *A magyar népiségtörténet atyja, a nyolcvanéves Mályusz Elemér*. Új Látóhatár, München, 29. évf., 3. szám, 1978. 232–237.; és Várdy, S. B.: *Elemér Mályusz and the Hungarian Ethnohistory School*. In: Várdy 1985. 221–247.

⁶⁶ A *Fontes* sorozatban megjelent kötetek címlistáját lásd: Várdy 1985. 305–307.

⁶⁷ Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1926.

⁶⁸ Glatz 21.

⁶⁹ Ezek a munkák mind a Magyar Történelmi Társulat kiadásában jelentek meg. Értékelésüket lásd: Glatz 26–86.

utóbbiak mind oly személyek voltak, akiknek élete és munkája erősen összefonódott a nemzetiségi kérdés kifejlődésével és a nemzetiségi ellentétek eluralkodásával.⁷⁰ Ezen forrásgyűjtemények megjelentetése új lökést adott a nacionalizmus és az egész nemzetiségi kérdés tanulmányozásának, ami ezúttal sokkal magasabb és tudományosabb szinten ment végbe, mint az azt megelőző erősen antagonisztikus és polemikus politikai irodalomban.

A *Fontes* sorozat nemzetiségi kérdéssel foglalkozó kötetei igen jelentős mérföldköveket jelentettek a két világháború Trianontól meghatározott történetírásában. Azonban nem álltak egyedül. A korabeli magyar történészek hasonló energiabefektetéssel álltak neki több más idevonatkozó kérdés tanulmányozásának is. Mint például annak, hogy kik voltak a Kárpát-medence eredeti őslakói, vagyis, hogy a jelenleg is ott élő nemzetiségek közül kik telepedtek meg ott legelőször. Ez egy különösen kiélezett kérdés lett magyar–román viszonylatban az Erdély birtoklásáért folytatott küzdelemben. Mint a legtöbb nyugati történész, a magyar történészek is elfogadhatatlannak tartották a dákö-római-román kontinuitás hipotézisét, és tudományos energiájuk jelentős részét ennek a politikailag motivált román eredetkoncepciónak a magcáfolására koncentrálták.⁷¹

Ugyanakkor sok gondot fordítottak a székely eredetkérdés tanulmányozására is, mely természetesen szoros kapcsolatban állt a románok eredetének és erdélyi jelenlétének kérdésével. A székelykérdésben persze nem tudtak közös nevezőre jutni. Ennek ellenére a legtöbb korabeli magyar szaktörténész úgy vélte, a székelyek vagy az Árpád-féle honfoglalás előtt érkeztek a Kárpát-medence keleti részére, és így a hunok, avarok vagy pedig mindkét rokonnépnek a leszármazottai; vagy pedig az Árpád-féle honfoglalás eredményeként kerültek határvédő minőségben az erdélyi végekre.⁷² Ennek következtében a magyarság, illetve rokonnépei, sok évvel, esetleg évszázadokkal megelőzték a 12. században feltűnedező vlachoknak (oláhoknak) nevezett román-clóddókat.⁷³ Persze voltak kivételek. Így például a már említett Karácsonyi János egyháztörténész és kanonok, aki a székelyeket gepida törzsek,⁷⁴ és Erdélyi László (1868–1947) kolozsvári, majd szegedi (1911–1938) egyetemi tanár, aki pedig hun eredetű bolgárok leszármazottainak tartotta.⁷⁵ Ezeket a vadhajtásokat azonban egyetlenegy fővonalon haladó történész sem fogadta el. A székelyeket ugyanis mind magyar vagy magyar-rokon népek közvetlen leszármazottainak tartották, akiknek el-

⁷⁰ Várdy 1976. 55–58–305–307.

⁷¹ Lásd az 5. lábjegyzetben felsorolt munkákat.

⁷² A hunokkal, illetve az állítólagos hun-magyar rokonsággal kapcsolatban lásd a következő munkákat: Attila és hunjai. Szerkesztette: Németh Gyula. Budapest, 1940., amely mű az általános tudományos véleményeket összegezi; Szász Béla: A hunok története. Attila nagykirály. Budapest, 1943., amely a hun-magyar rokonság mellett áll ki. Avar vonatkozásban László Gyula művei, illetve az általa felvetett „kettős honfoglalás” hipotézise a legérdekesebb, amely azt vallja, hogy a 670 körül megjelent „késő avarok” tulajdonképpen magyarul beszélő népek voltak. Lásd László Gyula következő munkáit: A „kettős honfoglalás”. Budapest, 1978.; Őstörténetünk. Egy régész gondolatai néppé válásunkról. Budapest, 1983.; valamint Régészeti tanulmányok. Budapest, 1977. 213–275.

⁷³ A székelyek eredetével kapcsolatos néhány fontosabb korabeli tanulmány: Hóman Bálint: A székelyek eredete. Budapest, 1921., és annak német változata: Der Ursprung der Siebenbürger Szekler. Berlin, 1922.; Hóman Bálint: Székely eredetkérdéshez. Akadémiai Értesítő, 34. évf., 1923. 405–408., reprinted in: Hóman 1938., 61–62.; Jancsó Benedek: A székelyek. Budapest, 1921.; és Mályusz Elemér: „A székelység eredetéről”. Melich-Emlékkönyv, Budapest, 1942. 254–262.

⁷⁴ Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez. Cluj-Kolozsvár, 1927., valamint A székelyek eredete és Erdélybe való települése. Budapest, 1905.

⁷⁵ Lásd Erdélyi László következő munkáit: A tizenkét legkritikusabb kérdés. Kolozsvár, 1917.; A székelyek története. Brassó, 1921.; és A székely eredetkérdés megoldásának sarkpontja. Akadémiai Értesítő, 33. évf., 1922. 205–214.

sődleges hódítói joga van a Kárpát-medencéhez. Ez a tudományosan megalapozott hivatalos felfogás természetesen megerősítette a történeti jogokra hivatkozó magyar történettudomány harcát a Trianon-ellenes területi revízió érdekében, ugyanakkor a magyarság nemzeti önérzetét is növelte.

Ilyen és ehhez hasonló kutatások és az azokra épített tanulmányok természetesen nem rontották a magyar történettudomány nívóját, még akkor sem, ha ezeknek az írásoknak politikai céljaik is voltak. Azonban igen sok energiát és erőfeszítést vontak el az újabb nyugati tudományos tendenciák megismerésétől és átvételétől, így például a szociológiai alapozású francia „*Annales* iskola”, valamint az angol Arnold Toynbee által képviselt „egyetemes civilizációs iskola” tanulmányozásától. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a két világháború közti magyar történettudomány kikerült volna mindenféle nyugati újítást és útkeresést. Ennek legfőbb bizonyítékai a Szekfű Gyula-féle „szellemtörténeti iskola”, a Domanovszky Sándor-féle „művelődéstörténeti iskola”, a Mályusz Elemér-féle „népiségtörténeti iskola”, valamint a Hajnal István-féle (1892–1956) „egyetemes történeti iskola” kifejlődése.⁷⁶ Ugyanakkor a Trianonnal kapcsolatos szellemi elkötelezettségük következtében kevesebbet értek el, mint érhetek volna, ha nem lettek volna telítve ebből a nagy nemzeti tragédiából származó nemzeti és személyi traumával, és ha nem lettek volna leterhelve a Trianonból származó tudományos kötelességekkel.

A Trianon által inspirált történeti témák kötelességszerű újése mellett a korabeli magyar történettudomány másik jellegzetessége az államról a nemzetre való átváltás volt; mely átváltás szintén meghatározó része volt a Klebesberg Kuno által képviselt neonacionalizmus ideológiájának. Ezt az átváltást – a nemzetben és nem az államban történő gondolkodást – szinte minden korabeli magyar történész megtette. De ennek a jelenségnek tudományos felhasználása Mályusz Elemér (1898–1989) népiségtörténeti iskolájában nyert legteljesebb kifejezést. Ez a harmincas évek folyamán kifejlődött történeti iskola részben a német *Volkstumkundene* (népiségtudománynak), részben a Marc Bloch és Lucien Febvre által képviselt francia *Annales* iskola hatásának volt az eredménye. A magyar népiségtörténeti iskola volt az, amely bevezette Nagy-Magyarország települései történetének a tanulmányozását, valamint a „magyar néplélek” hatását a magyar történeti fejlődésre. Ezáltal megteremtette új aldiszciplínaként a településtörténetet, ugyanakkor igyekezett felmérni és szavakba önteni a magyar „néplélek” történetformáló erejét.⁷⁷

Persze a harmincas évek felfokozott politikai légkörében az ilyen jellegű „népiség” és „néplélek-keresés” sok félreértéshez és félremagyarázáshoz vezetett. A Mályusz-féle népiségtörténeti iskola azonban mindvégig a korrekt tudományosság szintjén maradt, s ennek következtében folyamatosan gazdagította a magyar történettudomány fejlődését. Tagadhatatlan sikerei azonban elsősorban annak a ténynek voltak köszönhetőek, hogy a magyar népi társadalom és kultúra tanulmányozása közben teljesen figyelmen kívül hagyta mind a Trianonban, mind pedig a korábbi török- és Habsburg-korban húzott mesterséges határokat. Mindezekon túl, a „magyar nemzeti szellem” szerepének kidomborítása – szemben a Szekfű-féle „egyetemes emberi szellem” hangoztatásával – szintén népszerűvé tette a Mályusz-féle népiségtörténetet. Ez különösen érvényesült abban a poszt-trianoni korban, amikor a magyar népnek igen nagy szüksége volt ilyen jellegű szellemi orvosságra ahhoz, hogy visszanyerje életerejét és élniakarását. A fentiek alapján nyugodtan feltételezhetjük, hogy a magyar népiségtörténet részben a Trianon által teremtett helyzetnek és korszellemnek volt az egyik terméke. Azokban a vészes és keserű időkben, amikor a történelmi Magyarország területét öt különböző darabra vagdalták szét, a nemzeti érzésű magyar értelmiségnek igen

⁷⁶ Ezekkel a történeti iskolákkal kapcsolatban lásd: Várdy 1976. 62–204.; és Várdy 1985. 35–74., 199–247.

⁷⁷ Várdy 1976. 102–120.; Várdy 1985. 221–247.; valamint a 65. számú jegyzetben felsorolt tanulmányokat.

nagy szüksége volt arra, hogy az új határokon átnyúlva érezze a nemzet természetes egységét és összetartozását.

A két világháború közti magyar történetírás tehát mindvégig Trianon hatása alatt működött és küzdött; habár ezzel a nagy nemzeti tragédiával kapcsolatos álláspontja a húszas és a harmincas évek, valamint a negyvenes évek között valamelyest megváltozott.

Kezdetben a magyar történészek Trianonnal kapcsolatos reakciója erősen rendszertelen volt és nagyrészt érzelmi alapokra volt építve. Ugyanakkor keveredett egy bizonyos fokú „meggyőződéssel”, hogy a trianoni békediktátum tartalmi feltételei oly kemények és oly igazságtalanok, hogy azok nem maradhatnak érvényben sokáig. Idővel, amikor a gyors revízió reménye elpárolgott, a történészek is széles és tervszerű támadásba lendültek a Trianon okozta igazságtalanságok ellen. Ennek a széles és szinte mindenki által elfogadott tervnek az alapján rendszeres kutatás témájává tették az olyan időszerű történeti témákat, mint a magyarok és az egyéb nemzetiségek letelepülésének ideje és körülményei a Kárpát-medencében. Egyfajta naiv történelmi érzék alapján meg voltak győződve, hogy Trianon felszámolása lényegében a magyar nemzet történelmi igazságának bizonyításán múlik. Habár ez a történelmi szemlélet egy olyan korban, amely a nemzeti önrendelkezés ideológiáját meghatározó tényezőnek tartotta, nyilvánvalóan nem sok eredménnyel kecsegtethetett, a legtöbb magyar történész erősen és nagy naivitással hitt a történelmi érvek döntő fontosságában. Ez a hozzáállás jelentős tévedésnek bizonyult, amely igen kevés reális eredményt hozhatott a magyarságnak, annak ellenére, hogy a történészek energiájának és idejének nagy részét felemésztette. Egyszerűen képtelenek voltak elfogadni azt az új realitást, hogy múltbéli történelmi valóságok és igazságok igen kevés súllyal bírnak a huszadik század politikai porondján.

A történelmi érvekre alapított Trianon-ellenes harc általában eredménytelennek bizonyult. A korabeli magyar történettudomány ennek ellenére felmutathat néhány olyan komoly eredményt, amely közvetve a Trianon-ellenes harcra vezethető vissza. Ezek között a legelőkelőbb helyet foglal el a Klebelsberg Kuno tervei alapján kivitelezett forrásgyűjtemény-sorozatok publikálása. De legalább olyan jelentőségű volt a fent említett új történeti iskolák és ideológiai irányzatok kifejlődése. Ezek jelentős része a Trianon által kitermelt új magyar lelkület mellékterméke volt, és azon elhatározásnak, hogy a Trianon-tremetette igazságtalanságokat fel kell számolni.

Az is megenlíthető, hogy a harmincas és kora negyvenes évekre a magyar történészek már sokkal józanabban szemlélték a területi revízió lehetőségeit. Ennek következtében történelmi argumentumokra alapozott teljes revízió helyett mindinkább a nemzeti önrendelkezés elve alapján részleges revíziót követeltek. Ugyanakkor a magyar történészgárda jelentős része mindinkább kiábrándult a hitleri Németországból és erőszakos Duna-medencei politikájából. Ennek következtében a népi értelmiségiek korábbi elgondolásai alapján mindinkább a szomszédos kisépekkel való kompromisszumos megoldások felé fordultak. Egyik tervük egy Dunai Konföderáción belüli részleges revízió volt, amely az egykori Habsburg Birodalom helyét foglalta volna el Kelet-Közép-Európában. Ezt a pragmatikusabb és realiztikusabb tendenciát csupán a második világháború kitörése és az azzal kapcsolatos nemzeti konfrontációk sokasága állította meg. De a magyar történészek legjava ezeknek a látható és érezhető konfrontációknak az árnyékában is megmaradt a tudományos objektivitás mezején.